

ХАКАС

МҮН: ҮНН

ЧИРИ

изета 1927 чылдагы
июньнаң сыгарылча

ХАКАС РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХАЛЫХ ЧОН ГАЗЕТАЗЫ

7(17117) Суббота, көрік айының 5 күні — 5 март 1994 чыл.

изы 60 салковай, олаңай садыеда — паазы пос оңдайынаң

ПАРУК ООЛАХТЫҢ ИЛБЕК ЧУРТАЗЫ

ПИСАТЕЛЬ

Н.Г. ДОМОЖАКОВТЫ

САҒЫСХА КИРИП

МИН ПУ ХАВАРЫМНЫ, орай даа полза, чоң көрүсүнө чигир бирерге чараттым. Итее-де, кизиниң чуртазынаңар пилл аларга, сагынчам, хаңан даа орай нмее, хачак даа ол чаксых. Мында мин Николай Георгиевич Доможаковтын чуртазынаңар, анын творчествозынаңар, хысхахати даа полза, иккир бирерге ибгін туттым.

Н.Г.Доможаков 1916 чылда чил айының (январь) 20 числында Уйбат пилтиріндегі «Хызыл Хаас» тил аалда чох кизиниң семьязында төрөөн. Мына хайди пасча Николай Георгиевич поэмының олган тузын сагынса кирип:

Мында, хайда Хуруг Уйбат,
Иңнес чили пүгүргиче,
Хайда Чалбах Тигей идее,
Ат пилл чили кыскайче,
Мин төрөөм чыстыг ибде -
Кизи тын полбас түдүндө.

Парук оолагастын (Н.Г.Доможаковтын хакас ады) пабазы пастагы империалистической чаадаң айланмаан, ичезине — Хызычакха — пайларда нымста чөрерге киліскен. Иди Коля оолагын өскірген иче кизи. Ол тусты сагынса алып, ичезиндер тиктен не пу чобалыстыг сөстөрнөң паспаан, неке, Николай Георгиевич:

Хайран ичезиб, чатчазың мында,
Чыланның хас сымараң ибленіп,
Хакас чириниң илбек чалбаанда
Пасхан истерің саңай чидіріп.
Өкіс өзеебіс, мухан чуртибыс,
Өкіс оолгыңны кином өскіріп,
Пиллң эгеебіс, чүреең угзибас,
Пайлар тастааның ирик чохта чип...

Оолагас сала теинбіскенде, поэ чалга чөріп пастабысхан. Пайларда мал хадарып, азыран чөргөн ол. Кичидең сыгара чутха пастырып, Парук оолагас агырыг, сырың полган. Иди халтырап-тигиреп чөріп, агырыгларга пастырып ала, пайлар малын хадар чөргөн ол. Мына «Садыглас» кибелісте автор поэмынаңар пасча пиди:

Мини пыласчаңар
Борона тартыраңар,
Үлөсчөңер
Көпөн тартыраңар.
Он ахча пирче,
Пирси — он писті,
«Көгөнөк», — тигче,
Күскүдө», — пирси.
Идем сат тур ноо
Паза хайди итсін,
Көгөнөк чох ноо
Чалгыс тблннң...

ПИЛДІСТІГ, хайзы-да ол Парук оолагаснаң анын ичези пайларда чалгы пол чөргөн тустарын махтабызарга, пбзк паага көдірерге харазадыр. Анзын газеталар даа страницаларында көрерге киліс парадыр. Я, ноо даа кизиниң сагынса поста ла. Анзы анын кирегі. Че сагын көрнөр мынзын. Сынап Парук оолахтың чоңы сыбыра алындагы оскас ла полган полза, ол бирее чирде сагынса чох тоозыларчы. Че, хайда даа полза, наа килген улгу таланттыг оолахты чаксы чолга кирибіскен. Коля Доможаков Уйбат пилтирі, анаң Чыланның хастагы школада пасталыг класстарын тоосхан.

Соонаң Суурестер аалындагы «Чаксы Хоных» колхозха кирибіскен. Анда икче чыл тогынган со-онда, аал Чөбі аны Минусугар педтехникумда утрнерге ызыбысхан. Мында анын литература тартылчатханы иле көрнөчө. Мына нмее истерге киліскен Н.Г.Доможакованаңар ол техникумны тоосхан улгу чыстыг утретчидең, Александр Яков-левич Тодиаковтаң (амды ол изен нмее): «Піе, Миша Аршанов, Коля Доможаков паза мин, угаа хыныг чуртабыс. Чинт полгабыс. Город аразынча сүстір чөрерге хынчак полгабыс пос туста. А Коля ла иди чөрерге хынчак. Ол ла кыгалар аразын-да хасхланчак. Городча чөр килзебіс, көрчөбіс, олох ла нмее-де пасхалап одырған полар алай ба кинга хыгырча...»

НИКОЛАЙ ГЕОРГИЕВИЧ, 1935 чылда педтех-никумны тоозып, Пичи пилтиріндегі, анаң Шира аймагындагы Аешинскай школада тогынган. Школадан аны облонозар инспектор поларга алып алганнар. Пу тустаң паста анын кибелістери сыгып пастааннар.

1939-1941 чылларда Н.Г.Доможаков Агбандагы утретчилер институтында утретген, анаң Москва-дагы аспирантураны, заочно утретип, тоосхан. Ол туста чаа пар турган. 1944 чылдан 1955 чылга тее-ре ол ХакНИИЯЛИ-нын директору полган. 1949 чылда агаа филология наукаларының кандидады ат пирілген паза олох чылда Писательлер союзы-ның члені полбысхан. 1955 чылдан паста Н.Г.До-можаков, доцент полып, Агбандагы утретчилер тимнечең институтта студенттерни утретче. Ни-колай Георгиевич — писатель, ученый, көп уче-бниктерниң авторы. Анын учебниктери, нинче-ниче хати сыгып, хакас олганынын пос тіліне утретдерине полысталар. Николай Георгиевичтин (мин пилчеткен) кибелістер чымндыгы он кинга сыххан. Паза чоохтирга кирек мынзын: анын кибелістерин Украина чирінде пилчелерок. Ол поэт ле нмее, Николай Георгиевич прозаик. Пастагы хакас тілің пазылган «Ыраххы аалда» роман анын холыңаң пазылган. А иди пастагы «Стихотворе-ниелер» чымнды 1948 чылда чарых көргөн, а автор урир чылда (1976 ч.) анын «Чатхан» кибелістер чымндызы сыххан.

ЧООҒЫМ АМДЫ «Ыраххы аалда» романинаңар көп нмее парар. Магаа Агбандагы утретчилер тимнечең хазна ин-ститутында утретчеткен туста паза анын даа соонда Н.Г.Доможаковтын чуртында поларга килісчөң полган. Анын чаксы библиотекка полган, бирее туста ол библиотеканаң ту-заланаңа даа киліс парчан. Мин хаксы пилчөм, «Ыраххы аалда» романаг кирибөөн страницалар авторның асхынах ла халбааннар. Көрмөге пу даа персонажты аларбыс. Романда иң не хыныг араласчы поларга кирек полган Апах. Пу персонаж, авторның сагынзын, Шолоховтын «Тартылган наа чир» («Поднятая целина») романындагы Шукарь апаахха өндөс хылых-тыг пол парарга кирек полган. Хайзы орыннарда піе анзын, кинганы хыгырчатса, сизинчөбіс, че автор, көні чоохтаза, сагыңган сагынзын толдыр полбин салган. Ногадаңар? Апахтың андаг хылыгын романың паст-талганынаң көзидерге кирек полган нооза, че анзынаңар автор романын иледе чылдыра пас салганда ла хабыңган. Анын сылтаанда романын кизектери чарых көрбин салганнар. Көрмөге Апахтын известкаа чөргөнн дее аларбыс. Апах известкалыг ханаада узубысча, а ат, тізең, суг ізерге Чо-батха кір парча. Сугда известка хайнап сыхча. Пу пазылган страницалар романаг кирибөөннөр. Паза Апахтын Федор Полынцевнең хасхыларны ту-дарга чөргөн романда чогылох. Паза даа пасча страницалар романда чогыл.

ПІКІНЧІ кингазы «Чагыңгы аалда» адаларга кирек полган. Аны пазарга тимненіп, Николай Георгиевич план пазыбох салган полган. Анзын ол магаа көбіткен.

— Нога «Чагыңгы аалда» адаларга кирек роман? — сурғам мин аннаң.

— Пайлар чох полар. А «Ыраххы аалдагыларның» көбізи сагамгы туста чуртирлар. Илбек Ала чазы, анын соондагы чуртас поларга кирек роман-да. Сабис чаада аралазар, а Марик имчи полар. Ікінчи романда амгы чуртас-рыт пирген Николай Георгиевич.

Че ол романын пазарга маңанмаан. А хайдадыр ол тимнеп салган план — анзын кем-де пилче полар, неке.

АТЮКПЕЕВ.